

הגורמים לחורבן ירושלים והבית הראשון (חלק א)

הראשון כולו. טשטוש זה, שהתבסס בין היתר על גאווה שהייתה בשלמה ועל הבנתו כי חכמתו גדולה מחכמת התורה עצמה (ראה סנהדרין כא ע"ב), התבטא בכמה וכמה תחומים: הקרבה הבלתי-אמצעית הגדולה כל כך בין בית המלך ובית ה' (עד כדי כך שיחזקאל (מ"ג, טז-יז) מתנה את הבניין העתידי ואת השראת שכינה בו עד עולם בהרחקה ביניהם); ממדיו של בית המלך, שהיו גדולים ביותר יחסית לממדי בית ה'; והנישואין עם הנשים הנכריות, שאף אם נועדו להכניסן תחת כנפי השכינה, הביאו בסופו של דבר להקמת במות לעבודה זרה נוכח ירושלים – בהר אשר מימין להר המשחית – אשר התקיימו מימי שלמה ועד ביעורן בימי יאשיהו, דהיינו, כמעט עד סוף ימי הבית הראשון.

ריבוי הנשים, הסוסים, הכסף והזהב נבע אף הוא מתפיסת הגדלות המופרזת של שלמה את מלכותו, וכך גם תפיסתו כי המקדש הוא בית נצחי המיועד לעולם כולו ולא ייחרב לעד, תפיסה שהתבססה על ביטחון עצמי מוגזם ועל ראיית גדולתו שלו כמרכיב מרכזי בנצחיות זו.

חטאי שלמה הביאו כבר בדור שלאחריו לפילוג הממלכה, פילוג שהיה כשלעצמו הרה אסון בכל ימי הבית הראשון.

ב. הריגת זכריה בן יהוידע הכהן

הכתוב בדה"ב כ"ב-כ"ג מתאר את החסד הגדול שעשו יהוידע הכהן הגדול ויהושבעת אשתו עם יואש בן אחזיהו ועם בית דוד בהרוג עתליהו בת עמרי, אם אחזיהו, את כל אחי יואש לאחר מות אחזיהו:

וְעַתְלִיָּהּ אִם אֶחְזִיָּהּ רָאָתָה כִּי מֵת בְּנָהּ וְתָקַם וַתִּדְבֹר אֶת כָּל זֶרַע הַמַּמְלָכָה לְבֵית יְהוֹדָה. וְתָקַח יְהוֹשֻׁבֶעֶת בַּת הַמֶּלֶךְ אֶת יוֹאָשׁ בֶּן אֶחְזִיָּהּ וַתִּגְנֹב אֹתוֹ מֵתוֹךְ בְּנֵי הַמֶּלֶךְ הַמּוֹמְתִים וַתִּתֵּן אֹתוֹ וְאֵת מִיִּנְקָתוֹ בְּחֹדֶר הַמְטוֹת וַתִּסְתִּירָהוּ יְהוֹשֻׁבֶעֶת בַּת הַמֶּלֶךְ יְהוֹרָם אֵשֶׁת יְהוֹדָע הַכֹּהֵן כִּי הָיָא הַיְתָה אַחֲוֹת אֶחְזִיָּהּ מִפְּנֵי עַתְלִיָּהּ וְלֹא הִמְיִתְתָהּ. וַיְהִי אֲתָם בְּבֵית הָאֱלֹהִים מִתְחַבֵּא שְׁשׁ שָׁנִים וְעַתְלִיָּהּ מַלְכָת עַל הָאָרֶץ.

וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית הַתְּחִזֵּק יְהוֹדָע וַיִּקַּח אֶת שָׂרֵי הַמְּאוֹת לְעַזְרִיָּהוּ בֶן יִרְחָם וְלִישְׁמַעֵאל בֶּן יְהוֹחָנָן וְלְעִזְרִיָּהוּ בֶן עֹבֵד וְאֵת מַעֲשֵׂיָהוּ בֶן עֲדָיָהוּ וְאֵת אֱלִישֶׁפֶט בֶּן זְכָרְיָ עַמּוּ בְּבָרְיָת. וַיִּסְבּוּ בַּיהוָה וַיִּקְבְּצוּ אֶת הַלְוִיִּם מִכָּל עָרֵי יְהוּדָה וְרֵאשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל וַיָּבִיאוּ אֶל יְרוּשָׁלַם. וַיִּכְרַת כָּל הַקֶּהֱל בְּרִית בְּבֵית הָאֱלֹהִים עִם הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר לָהֶם הִנֵּה בֶן הַמֶּלֶךְ יִמְלֹךְ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עַל בְּנֵי דָוִד. זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ הַשְּׁלִשִׁית מִכֶּם בְּאֵי הַשְּׁבֹת לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם לְשַׁעְרֵי הַסָּפִים. וְהַשְּׁלִשִׁית בְּבֵית הַמֶּלֶךְ וְהַשְּׁלִשִׁית בְּשַׁעַר הַיְסוּד וְכָל הָעָם בְּחֻצוֹת בֵּית ה'. וְאֵל יָבֹא בֵּית ה' כִּי אִם הַכֹּהֲנִים וְהַמְשָׁרְתִים לַלְוִיִּם הָאֵל

מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים (יומא ט ע"ב).

שני השיעורים הקרובים יוקדשו בע"ה לשורשי חורבן העיר והמקדש הראשון. עיון במקראות ובחז"ל יגלה סיבות נוספות לחורבן מלבד עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. בחלק א נעסוק בתקופה שמימי שלמה ועד ימי חזקיהו; בשיעורינו האחרונים כבר דנו בהרחבה בימי שלמה, אחז וחזקיהו, לפיכך נקצר כאן במה שכבר נידון בשיעורים אלו ונתמקד בזיקה בין מעשיהם של מלכים אלו ובין החורבן. חלק ב ידון בתקופה שמימי מנשה ועד החורבן בימי צדקיהו. מובן שבתקופות הנדונות היו כמה וכמה אירועים ותופעות שקירבו את חורבן העיר והמקדש, וכאן נתמקד במרכזיים שבהם.

א. ימי שלמה

הנביא ירמיהו אומר:

כִּי עַל אִפִּי וְעַל חֲמַתִּי הִיְתָה לִי הָעִיר הַזֹּאת לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּנוּ אוֹתָהּ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה לְהִסְרָהּ מֵעַל פְּנֵי (ירמיהו ל"ב, לא).

"למן היום אשר בנו אותה" – משמע: כבר מימי שלמה.

בחז"ל ובראשונים מצינו שני היבטים מרכזיים בחטאי שלמה ובחומרם. הגמרא בניה מבינה כי הנישואין לבת פרעה היו את הגורם המרכזי לכעסו של הקב"ה על העיר בימי שלמה:

כתוב אחד אומר 'כי בחר ה' בציון' (תהילים קל"ב, יג) וכתוב אחד אומר 'כי על אפי ועל חמתי היתה העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה עד היום הזה' (ירמיהו ל"ב, לא)! כאן קודם שנשא שלמה את בת פרעה, כאן לאחר שנשא שלמה את בת פרעה (נידה ע ע"ב).

ככיוון דומה נקט רד"ק בפירושו על הפסוק הזה בירמיהו, אלא שהוא מדגיש את העבודה הזרה של נשות שלמה:

כי בימי שלמה שבנה את העיר והבית החלו לזבוח בבמות, ונשי שלמה עבדו לאלהים אחרים, למן היום ההוא היתה על אפי ועל חמתי, כלומר היתה קיימת על אפי ועל חמתי, כי באפי היה להסירה, והארכתי אפי עד היום הזה, ולא אאריך עוד. ובדרש: ביום שהוסד הבית נשא שלמה את בת פרעה.

ומעניין לציין בהקשר זה את טענת הרד"ק (בפירושו על דה"ב ל"ה, ג) כי שלמה עצמו כבר הכין את מקום גניזת הארון, בידעו שהבית עתיד להיחרב.

דרשת חז"ל (שלה רומז רד"ק בצייטו דלעיל) כי הנישואין לבת פרעה נערכו ביום חנוכת בית ה' (ויקרא רבה יב ה) ממחישה את הטשטוש הקשה שטשטש שלמה בין מלכותו הוא ובין מלכות ה', ואשר עתיד להתבטא באופנים שונים במרוצת ימי הבית

חז"ל הבינו כי השתחוויית השרים ליואש לא הייתה השתחווייה למלכות גרידא כי אם השתחווייה של פולחן:

יואש מנין שעשה עצמו אלוה? דכתיב 'ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם'. מהו 'וישתחוו למלך'? שעשאוהו אלוה. אמרו לו: אלולי שאתה אלוה לא יצאת לאחר שבע שנים מבית קדשי הקדשים. אמר להם: כך הוא, וקבל על עצמו לעשות אלוה (תנחומא ורא ט).

מדרש זה מבוסס על מדרש אחר, לפיו "חדר המיטות" שבו הוחבא יואש שש שנים אינו אלא עליית בית קודש הקודשים (ראה שיר השרים רבה א ב; רש"י מ"ב י"א, ב; והמיוחס לרש"י דה"ב כ"ב, יא). שהייתו הממושכת במקום המקודש הביאה את השרים לייחס לו תכונות אלוהיות, ויואש מקבל זאת ברוב גאוותו ומניח להם לסגוד לו.

זכריה, בנו של יהוידע הכהן, ניצב בבית ה' ומוכיח את העם על ההידרדרות הרוחנית הפתאומית והקשה:

ורוח א-להים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמד מעל לעם ויאמר להם: זה אמר הא-להים למה אתם עבדים את מצות ה' ולא תצליחו כי עזבתם את ה' ויעזבו אתכם (דה"ב כ"ד, ט).

ויואש גומל ליהוידע רעה תחת טובה ומצווה להרוג את בנו:

ויקשרו עליו וירגמוהו אבן במצות המלך בחצר בית ה'. ולא זכר יואש המלך החסד אשר עשה יהוידע אביו עמו ויהרג את בנו וכמותו אמר ירא ה' ויךרש (שם, כא-כב).

על פי המדרש, מותו של זכריה בא לו על שום שביקש למנוע עבודה זרה במקדש:

בא יואש להכניס צלם בהיכל. עמד זכריה על פתחו של היכל ואמר לו: אין אתה מכניסהו עד שאתה הורגני. עמד והרגו (מדרש שיר השרים ג ב מהדורת גרינהוט).¹

בחז"ל ובראשונים אין התייחסות ישירה לקשר בין הריגת זכריה בן יהוידע הכהן ובין חורבן הבית. ואולם, אין ספק שזוהי דוגמה נוספת לטשטוש מזעזע בין סמכויות המלך ובין תפקידי הכהונה והנבואה. מתוך גאווה עצומה ועמדת אלוהות כביכול (וכמובן מתוך כפיות טובה שאין למעלה הימנה) מזלזל יואש במחאה ובתוכחה ומצווה להרוג את זכריה הכהן הנביא בחצר בית ה', כאילו הכהונה והנבואה ברשותו הן, ולו לקבוע מה יאמר הכהן או הנביא ומה לא יאמר.

ואכן, אף שאין כאמור התייחסות מפורשת לקשר בין הריגת זכריה ובין חורבן הבית, נרמז הדבר במדרש הקשה על תסיסת דמו של זכריה מאתיים וחמישים ושתיים שנה עד החורבן:

את מוצא בשעה שעלה נבזראדן להחריב את ירושלים רמז הקב"ה לאותו הדם שיהיה תוסס ועולה רנ"ב שנה מן יואש עד צדקיה. מה עשו, גרפו עליו כל עפר ועשו

גבאו כי קדש המה וכל העם ישמרו משמרת ה'. והקיפו הלויים את המלך סביב איש וכליו בידו והבא אל הבית ימית והיו את המלך בבאו ובצאתו. ויעשו הלויים וכל יהודה ככל אשר צוה יהוידע הכהן ויקחו איש את אנשיו באי השבת עם יוצאי השבת כי לא פטר יהוידע הכהן את המחלקות. ויתן יהוידע הכהן לשרי המאות את החניתים ואת המגנות ואת השלטים אשר למלך דויד אשר בית הא-להים. ויעמד את כל העם ואיש שלחו בידו מפתח הבית הימנית עד פתח הבית השמאלית למזבח ולבית על המלך סביב. ויוציאו את בן המלך ויתנו עליו את הנזר ואת העדות וימליכו אותו וימשחיהו יהוידע ובניו ויאמרו יחי המלך.

ותשמע עתליהו את קול העם הרצים והמהללים את המלך ותבוא אל העם בית ה'. ותרא והנה המלך עומד על עמודו במבוא והשרים והחצצרות על המלך וכל עם הארץ שמח ותוקע בחצצרות והמשוררים בכלי השיר ומודיעים להלל ותקרא עתליהו את בגדיה ותאמר קשר קשר. ויוצא יהוידע הכהן את שרי המאות פקודי החיל ויאמר אליהם הוציאוהו אל מבית השדרות והבא אחריה ימית בחרב כי אמר הכהן לא תמיתוה בית ה'. וישימו לה ידים ותבוא אל מבוא שער הסוסים בית המלך וימיתוה שם.

ויכרת יהוידע ברית בינו ובין כל העם ובין המלך להיות לעם לה'. ויבאו כל העם בית הבעל ויתצוהו ואת מזבחתיו ואת צלמיו שברו ואת מתן כהן הבעל הרגו לפני המזבחות. וישם יהוידע פקדת בית ה' ביד הכהנים הלויים אשר חלק דויד על בית ה' להעלות עלות ה' כפיתוב בתורת משה בשמחה ובשיר על ידי דויד. ויעמד השוערים על שערי בית ה' ולא יבא טמא לכל דבר.

ויקח את שרי המאות ואת האדירים ואת המושלים בעם ואת כל עם הארץ ויורד את המלך מבית ה' ויבאו בתוף שער העליון בית המלך וישיבו את המלך על פסא הממלכה. וישמחו כל עם הארץ והעיר שקטה ואת עתליהו המיתו בחרב (דה"ב כ"ב, י - כ"ג).

פועלו של יהוידע והמהפכה הרוחנית שחולל עם המלכת יואש החזיקו מעמד כל ימיו, והממלכה ביטאה הערכה רבה כלפיו עד מותו:

בן שבע שנים יאש במלכו... ויעש יואש הישר בעיני ה' כל ימי יהוידע הכהן... ויזקן יהוידע וישבע ימים וימת בן מאה ושלשים שנה במותו. ויקברהו בעיר דויד עם המלכים כי עשה טובה בישראל ועם הא-להים וביתו (שם כ"ד, א-ב, טו-טז).

ואולם, לאחר מות יהוידע השתנה המצב לבלי הכר:

ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם. ויעזבו את בית ה' א-להי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים ויהי קצף על יהודה וירושלם באשמתם זאת. וישלח בהם נבאים להשיבם אל ה' ויעידו בהם ולא האזינו (שם, יז-יט).

1 ושם יש קשר בין מדרש זה ובין המדרש שהובא לעיל, והצלם שביקש יואש להעמיד בהיכל הוא צלמו שלו.

על חשיבות האירוע וכן למדים מן השימוש בו כחלק מתיארוך נבואת עמוס:

דְּבָרֵי עָמוֹס אֲשֶׁר הָיָה בְּנִקְדִים מִתְקוּעַ אֲשֶׁר חָזָה עַל יִשְׂרָאֵל בְּיָמֵי עֲזִיָּה מֶלֶךְ יְהוּדָה וּבְיָמֵי יִרְבֵּעַם בֶּן יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל שְׁנַתִּים לִפְנֵי הָרַעַשׁ (עמוס א', א).

ובהמשך נבואותיו רומז עמוס כמה פעמים על הרעש (ראה עמוס ג', יד-טו; ו', יא; ט', א). כה כביר היה הרושם שהותיר הרעש, שזכרו נשמר עד ימי שיבת ציון, והוא נזכר בנבואת אחרית הימים של הנביא זכריה, בן אותה תקופה:

וְצֵא ה' וְנִלְחַם בַּגּוֹיִם הַהֵם כַּיּוֹם הַלְחָמוֹ בַּיּוֹם קָרָב. וְעָמְדוּ רִגְלָיו בַּיּוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּתִים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַם מִקְדָּם וּנְבָקַע הַר הַזֵּתִים מִחֲצִיו מִזְרְחָה וְיָמָה גֵּיא גְדוֹלָה מֵאֵד וּמִשׁ חֲצֵי הָהָר צְפוּנָה וְחֲצִיו נִגְבָּה. וְנִסְתָּם גֵּיא הָרִי כִּי יִגִיעַ גֵּי הָרִים אֶל אֶצֶל וְנִסְתָּם כְּאֲשֶׁר נִסְתָּם מִפְּנֵי הָרַעַשׁ בְּיָמֵי עֲזִיָּה מֶלֶךְ יְהוּדָה וְכָא ה' אֶלֶּהִי כָּל קִדְשֵׁי עַמּוֹךְ (זכריה י"ד, ג-ה).

בעל סדר עולם רבה קושר בין הרעש ובין נבואת ההקדשה של ישעיהו לנבואה, שבה הוא חוזה בסילוק השכינה מן המקדש:

בְּשַׁנַּת מוֹת הַמֶּלֶךְ עֲזִיָּהוּ וְאָרָאָה אֶת אֶזְרָא דְנִי יֵשֵׁב עַל כְּסֵא רַם וְנִשָּׂא וְשׁוּלְיוֹ מְלָאִים אֶת הַהֵיכָל. שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ כְּנָפִים שֵׁשׁ כְּנָפִים לְאֶחָד בְּשִׁתַּיִם יִכְסֶה פְּנָיו וּבְשִׁתַּיִם יִכְסֶה רִגְלָיו וּבְשִׁתַּיִם יַעֲוֹפֵף. וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צַב-אוֹת מְלֵא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ. וַיִּנְעוּ אַמּוֹת הַסְּפִיִם מִקּוֹל הַקּוֹרָא וְהִבִּיתָ מְלֵא עֵשֶׂן (ישעיהו ו', א-ד).²

ובעמוס הוא אומר 'שנתים לפני הרעש', ובישעיה הוא אומר 'בשנת מות המלך עזיהו' וגו', והוא היה ביום הרעש, דכתיב 'וינעו אמות הספים' וגו' (סדר עולם רבה כ).

רש"י בפירושו לנבואה זו (ישעיהו ו', ד) מוסיף וקושר אותה ואת הרעש עם כניסת המלך עוזיהו להקטיר קטורת:

'מקול הקורא' – מקול המלאכים הקוראים, והוא היה יום הרעש שנאמר בו 'ונסתם... כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיהו' (זכריה י"ד, ה). בו ביום עמד עזיהו להקטיר בהיכל. רעשו שמים לשורפו, לומר דינו בשריפה, כמו שנאמר 'ותאכל את החמשים ומאתים איש' (במדבר ט"ז, לה), וזהו שקראם שרפים, שבאו לשורפו. רעשה הארץ לבולעו, כסבורה דינו לבלע כקרח שערער על הכהונה. יצתה בת קול ואמרה: 'זכרון לבני ישראל [למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא להקטיר קטרת לפני ה' ולא יהיה כקרח וכעתו כאשר דבר ה' ביד משה לו] (שם י"ז, ה): 'ולא יהיה' עוד אדם המעורר על הכהונה 'כקרח' (שם) בבליעה 'וכעתו' (שם) בשריפה, אלא 'כאשר דבר ה'

כל ערמה ולא נת, והיה הדם תוסס ומרתית. אמר הקב"ה לדמא: הא ענתא דתיגבי דייתיקי דידך [=הגיעה השעה שתגבה שטר חובך, י"ל]. כיון שעלה נבוזראדן וחמא יתיה [=וראהו], אמר לו: [=אמר להם]: מה טיבו של דם הזה שתוסס כך? אמרו לו: דם פרים ואילים וכבשים שהיו שוחטין ומקריבין. הביא פרים וכבשים ואילים ושחט עליו ולא שתק ולא נח ולא עמד. מיד הביאן תלאן בגרדון, אמר לו: אמרו לי מה טיבי של דם זה, ואם לאו אנא מסרק יתכון במסרקא דפרזלא [=ואם לא תאמרו לי, אסרוק את בשרכם במסרוק של ברזל]. אמרו לו: הואיל והקב"ה רוצה לתבוע דמו מידנו נגלה לך. אמרו לו: כהן ונביא ושופט היה מתנבא עלינו את כל הדברים האלה שאתה עושה עמנו ולא היינו מאמינים בו ועמדנו עליו והרגנוהו על שהיה מוכיחנו. מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחט עליו ולא נח, והיה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה. ועוד הביא סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה ושחט עליו ולא נח. באותה שעה בא אותו רשע וזעק על דמא ואמר ליה [=לו]: מה טב את ומה דמא דידך יתירא מדמי אילין [=מה טוב אתה ובמה יתר דמך על כל הדמים הללו]? בעי את דניבד כל אומתך בגינה [רוצה אתה שאאבד את כל עמך בעטיו]? באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: ומה אם זה רשע בן רשע ואכזרי ועלה להחריב את ביתי נתמלא עליהם רחמים, אנכי... על אחת כמה וכמה. באותה שעה רמז הקב"ה לאותו דם ונבלע במקומו

(קהלת רבה ג טז; וראה מקבילה גטין נז ע"ב).

מדרש נוסף הקושר בין הריגת זכריה ובין מוראות החורבן מתייחס לפסוק במגילת איכה:

רָאָה ה' וְהִבִּיטָה לְמִי עוֹלָלָתָ כֹּה אִם תֵּאכְלֶנָה נְשִׁים פְּרִים עֲלֵלֵי טַפְחִים אִם יִהְרַג בְּמִקְדָּשׁ אֶזְרָא כֹּהֵן וְנָבִיא (איכה ב', כ).

ומספר המדרש:

מעשה בדואג בן יוסף שמת והניח בן קטן לאמו, והיתה ממדת אותו בטפחים ונותנת משקלו זהב לשמים בכל שנה ושנה. וכיון שהקיפה מצודה בירושלם טבחתו אמו בידיה ואכלתו. והיה ירמיה מקונן לפני המקום ואומר 'למי עוללת כה אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים'. ורוח הקדש משיבתו: 'אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא' – זה זכריה בן יהוידע (איכה רבה א נא).

ג. עוזיהו

אחד המאורעות ההיסטוריים החשובים במחצית השנייה של ימי הבית הראשון הוא הרעש הגדול שפקד את אדמת הארץ בימי עוזיהו. למרות חשיבותו, אנו יודעים על הרעש אך מעט. הוא נרמז, ככל הנראה, בנבואת ישעיהו:

לְכֹן הִרְחִיבָה שְׂאוֹל נִפְשָׁה וּפְעָרָה פִּיהָ לְבָלֵי חֶק וַיִּרְדּ הַדָּרָה וְהַמּוֹנָה וּשְׂאוֹנָה וְעֵלְזָ בָּהּ (ישעיהו ה', יד).

² על היות נבואה זו תיאור של סילוק שכינה ראה למשל דברי רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי מאמר רביעי אות ג: "ויש אשר יראהו [כלומר: הנביא את ה', י"ל] כועס ואומר לסלק שכנתו מתוך בני אדם: "שב על כסא רם ונשא... שרפים עמדים ממעל לו"; עצם העזיבה נראית לנביא כנסיעת המרכבה...".

ביד משה' בסנה 'הבא נא ידך בחיקך' (שמות ד, ו) והוציאה מצורעת כשלג, אף כאן צרעת פרחת במצחו.

המדרש שמביא רש"י מופיע בלשון דומה מאוד בתנחומא (צו, א), ובשניונים בילקוט שמעוני:

'בשנת מות המלך' – וכי מת היה? אלא שנצטרע, ומצורע חשוב כמת, שנאמר 'אל נא תהי כמת' (במדבר י"ב, יב). 'ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל' – אלו פ' כהנים שהיו עם עזיהו. ואין 'שוליו' אלא כהנים שנאמר 'על שולי המעיל' (שמות י"ח, לד). 'שרפים עומדים' – שעתידה האש לשרוף את עוזיה כשם ששרפה לקרח ועדתו. 'ממעל לו' – מן המעל שמעל, ואמר לו: צא שמעלת. והארץ פתחה פיה לבלעו שנאמר 'ונסתם גיא הרי כי יגיע גיא הרים אל אצל ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיהו' (זכריה י"ד, ה). ומנין שהראה לו הקב"ה למשה? שנאמר 'זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרבו איש זר' (במדבר י"ז, ה). אמר לו משה: אף מזרע אהרן? אמר לו: 'אשר לא מזרע אהרן הוא'. כקרח וכעדתו אתה עושה לו? אמר לו: 'ולא יהיה כקרח וכעדתו'. מה אתה עושה לו? כמו שצרעתי את ידך: 'כאשר דבר ה' ביד משה לו'

(ילקוט שמעוני ישעיהו אות תד).

מה שהביא, אם כן, לרעש ולהסתלקות השכינה מן המקדש היה, לדעת חז"ל, כניסתו של המלך עוזיהו להקטיר קטורת במקדש. וכה מספר ספר דברי הימים על מלך זה:

בן שש עשרה שנה עזיהו במלכו וחסמים ושתיים שנה מלך בירושלם... ויעש הישר בעיני ה'... והיה לדרש א-להים בימי זכריהו המבין בראת הא-להים ובימי דרשו את ה' הצליחו הא-להים. ויצא וילחם בפלשתים... ויעזרהו הא-להים על פלשתים ועל הערבים... ויתנו העמונים מנחה לעזיהו וילך שמו עד לבוא מצרים פי החזיק עד למעלה. ויבן עזיהו מגדלים בירושלם... ויחזקם. ויבן מגדלים במדבר ויחצב ברות רבים כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אכרים וכרמים בהרים ובכרמל פי אהב אדמה היה. והיה לעזיהו חיל עשה מלחמה יוצאי צבא לגדוד במספר פקדתי... כל מספר ראשי האבות לגבורי חיל אלפים ושש מאות. ועל ידם חיל צבא שלש מאות אלף ושבעת אלפים וחסמי מאות עושי מלחמה בכל חיל לעזר למלך על האויב. ויבן להם עזיהו לכל הצבא מגנים ורמחים וכובעים ושרינות וקשתות ולאבני קלעים. ויעש בירושלם חשבנות מחשבת חושב להיות על המגדלים ועל הפנות לירוא בחצים ובאבנים גדלות ויצא שמו עד למרחוק כי הפליא להעזר עד פי חזק.

וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' א-להיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטרת. ויבא אחריו עזריהו הפנה ועמו כהנים לה' שמונים בני חיל. ויעמדו על עזיהו המלך ויאמרו לו לא לך עזיהו להקטיר לה' כי לפנהימם בני אהרן המקדשים להקטיר צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מה' א-להים. ויעזף עזיהו ובגדו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה

במצחו לפני הכהנים בבית ה' מעל למזבח הקטרת. ויבן אליו עזריהו כהן הראש וכל הכהנים והנה הוא מצרע במצחו ויבהלוהו משם וגם הוא נדחף לצאת פי נגעו ה'. ויהי עזיהו המלך מצרע עד יום מותו וישב בית החפשיית מצרע פי נגזר מבית ה' ויזתם בנו על בית המלך שופט את עם הארץ. ויתר דברי עזיהו הראשנים והאחרונים כתב ישעיהו בן אמוץ הנביא. וישכב עזיהו עם אבתיו ויקברו אתו עם אבתיו בשדה הקבורה אשר למלכים כי אמרו מצורע הוא וימלך יזתם בנו תחתיו (דה"ב כ"ו).

עצמתו הצבאית והמדינית האדירה (ששמו רומז לה), צבאו האדיר, ניצחונותיו, מפעלי הבנייה הגדולים שלו וההערכה הבינלאומית הרבה לה זכה – כל אלו נטעו בעוזיהו גאוה וגבהות לב "עד להשחית", שהגיעו לשיאן בהיכנסו להיכל להקטיר קטורת. וכך אומר המדרש:

בעוזיה כתיב 'כי אוהב אדמה היה' (דה"ב כ"ו, י) – שהיה מלך והפקיר עצמו לאדמה ולא נזקק לתורה. יום אחד נזקק לבית הועד. אמר להם: במה אתם עוסקין? אמרו לו ב'הזר הקרב יומת' (במדבר א', נא). אמר להם עוזיה: הקב"ה מלך ואני מלך, נאה למלך לשמש פני מלך ולהקטיר לפניו. מיד ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטרת... מיד ויעזף עוזיהו ובידו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו. באותה שעה נבקע היכל הילך והילך י"ב על י"ב מיל.³ ויבהלוהו משם וגם הוא נדחף לצאת כי נגעו ה'. מי גרם לו זו? שבטל מן התורה והפקיר עצמו לאדמה

(תנחומא נח יג).

מדרש זה שב ומדגיש אותו חטא החוזר, כאמור, אצל כמה וכמה ממלכי יהודה: הטשטוש בין מלכותו ובין מלכות ה' הוא שהביא את עוזיהו להיכנס להקטיר לפני ה', תוך ניסיון להשתלט על תפקידי הכהונה, ובעקבות זאת הביא גם לרעש האיום ולסילוק שכינה.

את מהלך הדברים תיאר בפירוט ובציוריות יוספוס פלביוס:

אולם לאחר שהוציא לפועל את הסידורים וההכנות האלה נשחת לבו (מרוב) גאוה ונתמלא יהירות בגלל נכסי העולם הזה (שהיו לו), והוא (התחיל) נוהג לזול בכח הנצחי החי לעולם, הלא היא יראת א-להים ושמירת המצוות. (מרוב) הצלחה נכשל ונלכד בחטאי אביו, שגם הוא נתפס להם על ידי אוצרותיו הנהדרים ועשירותו המופלגה, שלא ידע להשתמש בהם יפה. וביום (חג) חשוב, שחוגגים אותו בתהלוכת עם, לבש המלך בגד כהונה ונכנס לעזרה להקריב לא-להים על מזבח הזהב. אולם עזריהו הכהן הגדול ושמונים כוהנים אתו עצרו בעדו באמרם, שאסור (לו) להקריב, הואיל ועבודה זו לא הותרה אלא לבני אהרון בלבד. וכשהרימו קולם וקראו שיצא ולא יחטא לא-להים, נתכעס ואיים עליהם בעונש מות, אם לא ישתתקו. אולם עוד מדבר ורעש גדול הרעיש את האדמה

3 מקורו של תיאור היבקעות ההיכל בדברי רבי שמעון בן אלעזר באבות דרבי נתן פ"ט ה"ג.

כיצד הגיע אחז למצב נורא זה? בשיעורנו על מלך זה (שיעור 17) העלינו את ההשערה כי הוא הבין שבסילוק שכונה מן המקדש בימי עוזיהו סבו "עזב ה' את הארץ" (יחזקאל ח', יב; ט', ט; טו), אין דין ואין דין, ועל כן נתיימש לגמרי מן ההליכה בדרך ה' ובהנחיית הנביא ופנה להציל את הממלכה בדרכו המעשית הוא – על ידי השתעבדות למעצמה העולמית אשור.

ה. חזקיהו

עם כל צדקותו, דווקא בימי חזקיהו באו הנבואה המפורשת הראשונה על חורבן הבית (מיכה ג', יב, וראה ירמיהו כ"ו, יח) והנבואה המפורשת הראשונה על גלות בבל (מל"ב כ', טז-יח). מדוע באו דווקא בימיו של צדיק זה שתי נבואות קשות כל כך? בשיעורינו האחרונים הרחבנו על כך, וכאן נזכיר את תמצית הדברים.

ראינו כי למרות ראשיתה המרשימה של מלכות חזקיהו, שהתבטאה בחידוש עבודת המקדש ובזיקתו ההדוקה של המלך לנביא ולתורה, החליט חזקיהו – כנראה כבר בשלב מוקדם למדיי בימיו – להילחם במעצמה האשורית, ולמטרה זו כרת ברית עם מצרים (ישעיהו ל"א). המשמעות הרוחנית של מעשה זה היא שלילת יציאת מצרים והברית עם ה' שנכרכה בה, חזרה למציאות שקדמה לדבר ה' "אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", וכפיפות למעצמה אחרת במקום כפיפות מוחלטת לקב"ה.

עם פלישת סנחריב ליהודה וכיבוש ערי יהודה הוצרכו מבקש חזקיהו מחילה ממלך אשור ומשלם את המס שהלה הטיל עליו מן הכסף שבבית ה', מדלתות ההיכל ומן האומנות שציפה הוא עצמו (מל"ב י"ח, יד-טז).

יתר על כן, בהתמקדו בפעילות בינלאומית זו זנח חזקיהו את ייעודו המרכזי, שהוא ייעוד רוחני, מוסרי וחברתי פנימי – להכין את הממלכה ולסעדה במשפט ובצדקה (ישעיהו ט', ו) – ובמידה רבה מפקיר את הזירה הפנימית לידי שריו, שביניהם בולטת לרעה דמותו של שבנא הסופר. כתוצאה מכך פושה שחיתות מוסרית בכל מוסדות השלטון – הכהנים, הנביאים, הקצינים והשרים – ומסתבר שבעקבותיהם גם בחלק ניכר של העם; ושחיתות זו היא הגורם לנבואה הראשונה על חורבן העיר (מיכה ג'; ביקורת דומה על השחיתות בעיר, אך בלא נבואה על חורבנה, מצינו גם בישעיהו א').

נוסף על אלה לקה חזקיהו אף הוא בחטא גבהות הלב: "ולא כגמל עליו השיב יחזקיהו כי גבה לבו ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלם" (דה"ב ל"ב, כה). מלך העסוק בכריתת ברית עם מדינות האזור כנגד מעצמה עולמית, קשה מאוד שלא יגבה לבו, וההשלכה הישירה היא נגיסה מסוימת במלכות ה'.

טשטוש התחומים בין מלכות בשר ודם למלכות ה' נגרם בין השאר מתוך הערכת יתר של המלך לעצמתו, מעמדו, עושרו ואושרו, וגדלות זו באה על חשבון גילוי מלכות ה' במלכות המלך. אצל חזקיהו התבטא תהליך זה בהראותו לשליחי מלך בבל את אוצרותיו – אותם אוצרות שנפלו בידיו כשלל המגפה הנסית שפגעה בצבא אשור והצילה את ירושלים; בכך יחס חזקיהו בעקיפין את הניצחון לעצמו והמעט מערך התשועה הגדולה שה' הוא מקורה ומחוללה, ובעקבות זאת באה

והמקדש נתבקע ונוגה שמש מבריק הבהיק ונפל על פני המלך, שהוכה מיד בצרעת. ולפני העיר, על יד (מקום) הנקרא עין רוגל, נשברה מחצית ההר שבמערב והתגלגלה (למרחק של) ארבעה ריסיים ועמדה על ההר שבמזרח, עד שנסתמו הדרכים והפרדסים של המלך. וכשראו הכהנים את פני המלך והם לקו בצרעת, הודיעוהו את דבר האסון וצווה לצאת את העיר כטמא.⁴

ראשית נבואתו של ישעיהו הייתה, אם כן, בכעס נורא ובהתחלת סילוק השכינה בעקבות גאוותו של עוזיהו, ביטחונו בעצמתו ובגדולתו והשוואת עצמו לקב"ה, שהביאוהו לנסות להשתלט על עבודת הכהונה ולהיכנס להקטיר קטורת.

יש אפוא קשר בין חטאייהם של שלמה, יואש ועוזיהו, שכולם לא השכילו להגביל את מלכותם לייעודיה המקוריים וטשטשו בהנהגתם בין מלכותם ובין מלכות ה' מתוך שיקולים שהגאוה, הכבוד והגדלות העצמית תפסו בהם מקום מרכזי.

ד. אחז

אמנם את מעשי אחז אין חז"ל והראשונים קושרים ישירות עם החורבן, אך אין ספק שהנהגתו כולה לא הייתה ראויה, הן בדחותו את דברי הנביא, הן בהשתעבדותו המוחלטת למלך אשור והן בהתייחסותו לבית ה'. הגמרא אומרת כי אחז ביטל את העבודה, חתם את התורה והתיר את הערוה (סנהדרין קג ע"ב), ונראה מן המקראות שחטא גם חטאים נוספים.

אחז היה המלך הראשון שעבד למולך: "וילך בדרך מלכי ישראל וגם את בנו העביר באש כתעבות הגוים אשר הוריש ה' אתם מפני בני ישראל" (מל"ב ט"ז, ג). בכך שימש אחז ללא ספק דוגמה רעה לעם כולו, שהחלו אף הם לעבוד למולך. את הפולחן המתועב הזה, שיש בו צדדים של עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים גם יחד, אנו שבים ומוצאים ביהודה גם בימי מנשה ובימי יהויקים, ואין זה מקרה שהנביא ירמיהו רואה בו גורם בלתי-הפיך לחורבן העיר (ירמיהו ט').

אחז גם דוחה את דבר ה' בתורתו ובפי נביאיו: הוא מסרב לשאול אות מעם ה' (ישעיהו ז', יב), ועל ימיו אמר הנביא "צור תעודה חתום תורה בלמדי" (שם ח', טז).

להשתעבדותו המדינית המוחלטת של אחז למלך אשור ("עבדך ובנך אני, עלה והושעני מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקומים עלי", מל"ב ט"ז, ז) היו השלכות רוחניות מרחיקות לכת (מלבד עצם ההישענות על מלך זר, שיש בה משום הכחשת מלכותו של הקב"ה). אמנם גם לפני השעבוד האשורי מלאו יהודה וירושלים עבודה זרה (מל"ב ט"ז, ד; דה"ב כ"ח, ב-ד), אך עתה סגר אחז את בית ה', קיצץ את כליו, שלח את אוצרותיו שוחד למלך אשור ובנה בחצרו מזבח לאלוהי דמשק והקריב עליו (מל"ב ט"ז, ח, יב-יח; דה"ב כ"ח, כא-כד; שם כ"ט, ו-ז). גם בכך הייתה לאחז חובת ראשונים, והוא היה למלך הראשון שהעז לסגור את בית ה' ולהעמיד במקומו פולחן לאל זר, חילול ה' שאין גדול ממנו.

4 קדמוניות היהודים ספר ט סעיפים 222-227, מהדורת שליט, עמ' 334-335.

היחסים בין המלך לקב"ה, וממילא גם מעוותת את מעמדו של המלך בעיני עצמו ובעיני נתיניו. ירושלים והמקדש הם מקום מלכות הקב"ה עלי אדמות, ועל כן תורם כל מיעוט במלכותו לחורבנם.

בשיעור הבא נבחן בע"ה את גורמי החורבן בתקופה שמימי מנשה ועד החורבן עצמו בימי צדקיהו.

 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ו *
 * עורך: בעז קלוש *
 * *****
 * בית המדרש הווירטואלי שלייד ישיבת הר עציון *
 * האתר בעברית: http://www.etzion.org.il/vbm *
 * האתר באנגלית: http://www.vbm-torah.org *
 * *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * *****

הנבואה הראשונה על גלות בבל (ראה מ"ב כ', יב-יט; ישעיהו ל"ט; שיר השירים רבה ג ד).

1. העדר צדק בעיר הצדק

כפי שראינו לעיל, בימי חזקיהו התריעו שתי נבואות קשות על תוצאותיה של השבתת הצדק מירושלים, ואחת מהן – נבואתו של מיכה המורשתי – אף ביססה על חטא זה את האיום הראשון על חורבן העיר והמקדש. להלן נביא בקיצור נמרץ את תמצית השיעור שייחדנו בשנה שעברה (שיעור 6 לשנת התשס"ה, "ירושלים עיר הצדק") לעניינה המיוחד של ירושלים כעיר צדק.

הנביא מבשר:

וְאֶשְׁבְּחָהּ שְׁפִטָּהּ כְּבָרְאֲשֵׁנָה וְיִעְצָדָהּ כְּבַתְחֻלָּה אַחֲרַי כִּן
 יִקְרָא לָהּ עִיר הַצְּדָקָה קְרִיָּה נְאֻמָּנָה. צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְדָּה
 וְשִׁבְיָהּ בְּצִדְקָה (ישעיהו א', כו-כז).

ירושלים מכונה "עיר הצדק", וכינוי זה מלמד על מהותה. מלכות ה' מתגלה בעולם, בין השאר, על ידי צדק, ועל כן חייב לשרור צדק בעיר משכנה של מלכות זו.

אין זה מקרה אפוא שהמקרא מעמיד את ירושלים וסדום זו לעומת זו: במפגשו עם מלכי-צדק ומלך סדום בוחר אברם לתת מעשר למלך שלם מחד גיסא ולדחות כל קשר שהוא עם מלך סדום מאידך גיסא (בראשית י"ד, יז-כד); וכשרוצה הנביא לתאר את ההשחתה המוסרית של העיר הוא מדמה אותה לסדום (כגון ישעיהו א', ט-י).

אף שמם של מלכי העיר נטבע בשם עירם וזוהה עמו (כפי שמלמדת ההקבלה בין ירמיהו כ"ג, ה-ו ול"ג, יד-טז): הוא כולל את המילה צדק – כמו בשמות מלכי-צדק (בראשית י"ד, יח), אדוני-צדק (יהושע י', א) וצדקיהו (מ"ב כ"ד, יז) – ומהווה שם תואר למלך ירושלים, המחויב לעשות צדקה ומשפט.

גם במקדש עצמו יש כמה וכמה ביטויים להיותו מקום צדק: הצדק הוא תנאי לקרבה לבית ה' (תהילים ט"ו, א-ב; כ"ד, ג-ד); מושב הסנהדרין הוא בלשכת הגזית, אצל המזבח (דברים י"ז, ח-ט); הכהנים, משרתי ה', משמשים כדיינים (שם; וכן בפרשת עגלה ערופה, שם כ"א, ה; ובברכת משה לשבט לוי, שם ל"ג, י); בגדי הכהונה הם בגדי צדק (תהילים קל"ב, ט; וראה גם ישעיהו נ"ט, יז; ס"א, י; איוב כ"ט, יד), וכל אחד מהם מייצג כפרה על עוון אחר; וירושלים ובית ה' הם מקום משפטן של אומות העולם באחרית הימים (ישעיהו ב', א-ד; מיכה ד', א-ה; יואל ג', ה - ד', כא; זכריה ט', ט-י).

היות שמהותם של המקדש וירושלים היא היותם מקום צדק, בגלל היות הצדק גילוי שכונה, מובן כי בהמעטת הצדק בירושלים יש משום מיעוט בגילוי מלכות ה' בעולם, ובהעדרו גם אין הצדקה לקיום העיר והמקדש והם מועדים לחורבן, כנבואת מיכה. בשיעור הבא נראה בע"ה כי זהו אכן גורם מרכזי לחורבן העיר והמקדש.

סיכום

נראה כי המכנה המשותף למעשיהם של כל המלכים שנידונו כאן – המהווים, לעניות דעתנו, את הרקע לחורבן – היא גבהות לב ותחושת חשיבות עצמית מופרזת, הפוגעת במערכת